

Kõrghariduse rahastamisest, aga mitte ainult

Ilmunud: Õhtuleht 26.04.2024

Raul Eamets, Bigbank peaökonomist

Guido Viik, futuroloog ja ettevõtja

Hiljaaegu kirjutasime loo kõrghariduse võimalikest tulevikuarengutest. Lugeses kommentaare, siis kumas sealt läbi, et tasuta kõrgharidus võiks ikkagi alles jääda. Jah, loomulikult võiks. Väitsime vaid, et ülikoolide riikliku rahastuse süsteem oma tänasel kujul pole enam jätkusuutlik. Sellega jätkamine viib meid igal juhul igikestva „perma-kriisini“, mis ei aita kedagi. Muidugi on mugav uskuda, et muutust pole vaja. Et raha tuleb lihtsalt seina seest. Las maksud jäävad nii nagu on, aga me tahame tasuta kõrgharidust, tasuta tervishoidu, õpetajate palgatõusu ja huvihariduse toetamist. Kultuuri töötajate palgad unustasime.

Kuid tulevikku silmas pidades tuleb meil paraku küsida, et kuidas me oma ülikoole edaspidi rahastame? Ühest küljest on selge, et kõrghariduse kvaliteet sõltub sellest rahast, mis sinna pannakse. Me kõik oleme harjunud mõttega, et kui tahad kvaliteetset toodet või teenust, siis tuleb selle eest maksta kõrgemat hinda. Teisalt on rahal ja rahal ka vahe – omast taskust makstud kaupa väärtustavad inimesed alati rohkem kui tasuta saadud asju. Sestap oleks rahaline otsesuhe ülikooli ja üliõpilase vahel kõrghariduse kvaliteedi seisukohast kasulik. Ometi ei tohiks see Eestis tähendada solidaarsuse kadu ja üleminekut nõuameerika stiilis tasulisele kõrgharidusele, mis on kättesaadav vaid valitutele. Peame leidma tee, kuidas need vastandid ühendada.

Enne kui rääkida erinevatest finantseerimismudelitest, oleks vaja üks põhimõtteline asi ära klaarida. Me kõik teame, et Eestis sündimus langeb. Sellises olukorras tundub jabur, et lasteaia koha eest tuleb inimestel maksta, aga kõrghariduse omandamise eest mitte. Puht pragmaatilistel põhjustel tuleks püramiid õigetpidi keerata, et noorte perede olukorda parandada. Eelisjärjekorras peaks tasuta olema ikkagi koolieelne alusharidus, ja alles siis saab mõelda tasuta kõrghariduse peale, mitte vastupidi.

Tulles tagasi kõrghariduse rahastamise juurde, siis jämedalt võttes on siin kolm mudelit. Universaalne õppemaks kõigile. See võib olla suhteliselt sümbolse suurusega, näiteks Hollandi mudel, Eesti oludes ca 1800 eurot aastas, kõigile ühetaoliselt. Eri versioon sellest on õppemaks, mis arvestab eriala õpetamise tegelikku kulu, ehk siis arstidel, inseneridel kõrgem, politoloogidel madalam. Selle süsteemiga peaks kaasas käima normaalne õppelaenu süsteem, mis võimaldab lisaks õppemaksu tasumisele ka korraliku äraelamise. Riigil on võimalik sellises olukorras suunata õppureid erialavalikuid tegema läbi stipendiumite või laenu tagasimakse vabastuste. Näiteks kui õpetajakoolituse lõpetaja läheb tööle õpetajaks ja tegelikult ka kooli püsima jääb (ehk on seal n aastat töötanud), siis ta vabastatakse täielikult või osaliselt õppelaenu tagasimaksmisest.

Teine variant oleks süsteem, mis toimis meil enne 2013 aastat (siis mindi üle tasuta kõrgharidusele), kus teatud erialadel olid nõu riiklik tellimus ehk eelarvelised õppekohad, kus sai tasuta õppida. Vastu võis võtta aga oluliselt rohkem ja need tudengikandidaadid pidid oma õpingute eest maksma. Hind sõltus turu nõudlusest. Sotsiaalteadustes olid enne reformi

proportsioonid umbes sellised, et 75% tudengitest maksis, 25% oli tasuta kohtadel, humanitaaridel olid proportsioonid 50:50 ja loodusteadustes 25% maksis ja 75% õppis tasuta.

Kolmas variant on kõige demokraatlikum ja sellest me kirjutasime ka oma Ekspressi artiklis. Tudengikanditaatidele jagatakse haridusosakud, ehk neil on õigus otsustada, kellele nad oma raha maksavad. Osakutega on võimalik kaubelda ja õppimise hinna määrab ära nõudmine ja pakkumine. Hääletatakse jalgedega. Taolise süsteemi puhul saaks haridus- ja teadusministeerium praeguse „kõrgharidusteenuse ostja“ rolli asemel asuda lõpuks täitma oma pärisfunktsiooni, ehk olema kõrgharidusturul riiklikuks ja erapooletuks regulaatoriks. Ostjateks muutuksid siin need, kes seda ka päriselt on, ehk üliõpilased ise. Seejuures säiliks endisel kujul kogu õppetoetuste ja -laenude süsteem, eurotoetused, teaduse projektirahastus jm praegused kõrghariduse tugisüsteemid. Osakuraha olekski ainult see raha, mida täna ülikoolid saavad õpetamise eest, ehk siis see raha läheks riigilt otse tulevastele tudengitele, mitte enam ülikoolile. Kuna kõiki õpiosakuid ei kulutata kohe, siis saab neid emiteerida tänasest ülikoolide rahastusest rohkem. See võimaldab tudengite jaoks sisuliselt säilitada ka tasuta kõrghariduse. Vähemasti juhul kui õpitakse Eesti ülikoolides ja Eestile olulistel erialadel. Samuti tähendab osakute süsteem seda, et oma õppimist võib elutsükli peale laiali jagada omandades haridust vastavalt vajadustele väikeste õpiampsude kujul. Kindlasti on selles lähenemises palju detaile, mis tahavad läbirääkimist ja otsustamist. Näiteks see, kellel ja mis tingimustel tekib õigus nendele osakutele, kuidas toimub üleminek vanalt süsteemilt uuele, kas ja milline roll õpiosakute saamiseks anda riigieksamite hinnetele jne.

Võib tekkida küsimus, et kuidas osakud lahendavad näiteks matemaatikaõpetajate puuduse probleemi. Aus vastus on, et osakute mudel seda probleemi ei lahenda, nii nagu ka ükski teine õppe rahastamise skeem seda ei lahenda. Kui me ei tegele põhjustega, ei saa me ka rohkem matemaatika õpetajaid kooli. Tööturul on ilmselt sadu inimesi kelle kraad ja teadmised lubaksid koolis reaalseid (sh ka matemaatikat) õpetada, sest nad on saanud vastava hariduse. Niikaua kui me ei diferentseeri erinevate erialade õpetajate palkasid, nad kooli tagasi ei tule. Nii lihtne see tegelikult ongi.

Oluline on ka see, et riigieelarve vaates võimaldaks õpiosakute süsteem avada kõrgharidusele täiendava ja paindliku rahastamisallika, Nimelt sarnaneb nende tööpõhimõtte tänastele kinkekaartidele – kulu riigieelarvele ei teki mitte osaku emiteerimisel, vaid alles siis, kui saaja seda kasutab. Seega oleks siin riigi jaoks tegu üsna uuendusliku finantsinstrumendiga – omamoodi haridusotstarbeliste riigivõla obligatsioonidega, mida me seni Eestis veel kasutanud ei ole.

Kokkuvõttes pole aga Eesti ülikoolide probleem mitte niivõrd raha koguses, vaid selles, et praegune rahastussüsteem on kinni jooksmas. Inimeste hulk, kes ei tööta valitud erialal (näit. õpetajana), või ei lõpeta ülikooli, on kogu maailmas kasvav. Nii maksame praeguste trendide jätkudes kõrghariduses üha enam nõ „surnud hobuse“ eest. Eestlastena peaksime oma ajaloost teadma, et sunnismatus meid siin ei aita. Vajame uusi lahendusi.